

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књ. VIII св. 5—6

БЕОГРАД 1957

САДРЖАЈ

	Страна
1. <i>А. Белић</i> : Старословенски језик	125—127
2. <i>М. Стевановић</i> : Око значења зориста	128—144
3. <i>Б. Милановић</i> : О неправилним облицима глагола <i>извинити (се)</i> и његовом значењу	145—150
4. <i>Б. Марков</i> : О наставцима <i>-ана, -лија, -лук</i> и <i>-ција</i>	151—170
5. <i>М. Пешикан</i> : „Одредни придев у српскохрватском језику“	171—174
6. <i>А. Пецо</i> : Социјатив без предлога <i>с</i>	175—183
7. <i>Б. М. Николић</i> : Акцент присвојних придева типа <i>момков, очев,</i> <i>сестрин</i>	184—188
8. <i>Б. Шљивић-Шимић</i> : <i>Нерейвански</i> или <i>нерейлански</i>	189—195
9. <i>Језичке науке</i>	196—199

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Секретар Уређивачког одбора — Бранислав Милановић

Научно дело

ИЗДАВАЧКА УСТАНОВА САН

БЕОГРАД

1957

Слог: „Научног дела“, Београд, Вука Караџића 5.
Штампа и повез Графичког предузећа „Академија“, Београд, Космајска 28.

О НЕПРАВИЛНИМ ОБЛИЦИМА ГЛАГОЛА ИЗВИНИТИ (СЕ) И ЊЕГОВОМ ЗНАЧЕЊУ

Позната је особина многих наших говора да и глаголи с презентском основом на *-и-* а инфинитивном на *-е-*, *-и-* и *-а-* (VII и VIII врста) у 3 лицу множине презента имају завршетак *-у*, завршетак глагола свих осталих врста, док је у књижевном језику на том месту, као што се зна, увек само *-е* (они *живе, носе, џирче*). Ја сам у једном чланку, објављеном у овом часопису (књ. VII св. 3—4, стр. 87—106), узео да покажем како су на темељима те особине неки глаголи на *-иити*, који су по виду перфективни а по саставу сложени од префикса и простог глагола, добили у њима облике глагола са основама на *-не-/ну-*. Примерима је затим потврђено да се они с таквим облицима јављају и у књижевном језику, као и у говорном. Оваквог морфолошког скретања има и у промени једне сличне глаголске речи која није наша, већ нам је дошла са стране. Мислим ту на глагол *извиниити* (*се*). О томе сад овде.

Али пре тога хоћу да кажем нешто о самој тој речи као таквој и о њеном значењу и о њеној употреби код нас. Т. М а р е т и ћ у Језичном савјетнику (1924) за *извиниити*, *entschuldigen*, из рус. *извинить*, наводи значење „опростити“, и вели да је непотребно. И за В. Њ е г о в а н а (у НЈ год. VI, 111) овај глагол има исто то значење, и он га убраја у оне руске речи које употребљавамо „иако имамо сасвим добре наше речи за то“. Међутим, такође је добро познато да гл. *извиниити* значи и „оправдати (некога)“; пример: Незнање ме не би *извинило* (Ј. В е с е л и н о в и ћ). Л. Б а к о т и ћ је, у свом Речнику (1936), чак ставио то значење на прво место, а значење „опростити“ — на друго. Љ у б. С т о ј а н о в и ћ, износећи своје напомене поводом Маретићеве књиге, задржао се и на овој речи (НЈ год. V, 87). Ту се он слаже с Маретићем — да нам је гл. *извиниити*,

за нем. *entschuldigen*, непотребан поред наше речи *ојроситији*. Али пошто је исто тако врло честа употреба овог глагола и у рефлексивном облику, са заменицом *се*, нем. *sich entschuldigen*, Стојановић се одмах иза тога пита како ћемо ово рећи, и на то питање одговара сâм: „Понајбоље би било *изговорити се*, боље него *ојроситији се*. . .“ Код наших лексикографа налазимо у том значењу и *изговорити се*, и *исјричати се* и *одговорити се*. Али је питање да ли они у књижевном језику могу стајати место глагола *извинити се* као његова потпуна замена. Ја не бих рекао да они то могу бити. За такво *исјричати се* Вук је назначио да га има „по западнијем крајевима“; у општој употреби тај глагол има друго значење — *sich auserzählen* (о овом глаголу има код Јб. Стојановића на истом месту и код А. Белића у НЈ год. I, 34). Глагол *изговорити се*, кад није у свом основном значењу (*sich auzreden*, „посве изјавити што се мисли“), најчешће значи: наћи погодан изговор да се избегне нешто што се обично не жели, тако да се то онда не мора чинити; другим речима, значи „извадити [се] говорењем“ (Рј. I. Ак.). Што се тиче глагола *одговорити се*, он је у том облику, с рефлексивним *се*, данас врло необичан и редак. Одавде излази да уколико се ови глаголи и употребљавају у значењу глагола *извинити се*, да то у сваком случају има само локални карактер.

Семантичку вредност овога глагола, према његовој употреби у данашњем нашем књижевном језику, одредио је и тачније и потпуније Бакотић. Код њега стоји: „1. оправдати се; 2. молити за опроштај.“ Дакле, прво је значење исто оно које је наведено и за гл. *извинити* јер овде, као код сваког правога повратног глагола, граматички објекат претставља заменица *се*. Један пример за ово: Нити *се* могао *извинити* капетан сељски што их је [ускоке] пустио (Ч е д о м и љ М и ј а т о в и ћ); а то значи — није могао ичим оправдати себе за учињени поступак, није био у могућности да наведе било који разлог за то јер га није имао. И уопште када је, например, извесно лице изнело разлоге који су га стварно онемогућили или спречили у вршењу какве радње или су учинили да се она врши, а није била за некога или за неке пожељна, све то у намери да код њих са себе скине кривицу што је до тога дошло, онда се за то лице каже да с е и з в и н и л о. За друго значење овог глагола такође један пример: *Извини се* господину министру што сам га својом посетом узнемирио. . . (Р. Д о м а

н о в и ћ); — извиним се = замолим за опроштај, тј. да ми опрости за узнемиравање које сам му, не желећи то, причинио¹. Ово се значење, као што се види, у нашем језику може исказати и оно се исказује једино допунском глаголском синтагмом, и као такво оно у исти мах допушта, поред остварења радње глагола *замолићи*, и могућност да се на том месту употреби и глагол *зайфражићи*, *заискаји*. А треба овде нагласити још и то да гл. *извинити (се)* и кад значи „оправдати (се)“ чини да се такво његово значење остварује увек у знаку учтивости, уљудности, па чак, рекло би се, и у знаку извесне понизности.

Са оваквим семантичким капацитетом глагол *извинити (се)* убрзо се укоренио у нашем језику. То одавно није више искључиво књишка реч са ограниченом и ретком употребом. Напротив, овај глагол је сваким даном све ближи општој употреби. И, штавише, може се готово насигурно тврдити да се он потпуно одомаћио код наших људи, нарочито код оних који су прошли кроз школу, као реч која се на сваком кораку чује у њиховом међусобном опхођењу, тако да им она нимало не звучи страно и више се нигде не осећа њен изворни траг, као што је то случај и код толиких других речи које су нам дошле из руског језика. У речницима савременог српскохрватског књижевног језика, наравно са изузетком Вуковог Српског рјечника и Рјечника хрватскога језика Броза и Ивековића, овај глагол има своје место као саставни део домаћег лексичког блага. Гл. *извинити (се)* стекао је пуно право на употребу у нашем језику и не може се из њега гонити, нити сматрати непотребним.

Сад о облицима овога глагола који у његовој промени настају накнадно и које наша граматика књижевног језика не признаје.

У речнику Правописа А. Б е л и ћ а (1950) налази се и глагол *извинити*, а међу заградама стоји да је неправилно *извинити*. Кад се приме к знању уводне речи састављача да је све оно што је ушло у речник „ушло са извесних разлога који су потицали или из особина савременог писменог или говорног књижевног језика“;

¹ Бакотић није водио рачуна о виду гл. *извинити(се)* кад му у ово значење ставља наш имперфективни глагол *молићи*; место тога треба *замолићи* (исп. за руски језик *попросить прощения*, Толковый словарь под ред. Д. Н. Ушакова, т. I, Москва 1953. с. v. *извинить*).

онда то само по себи значи да су за њега такви разлози постојали и кад је била у питању ова реч. А они су у томе што се гл. *извинити* (*се*) појављује и у облицима који не иду у књижевне облике његове. И заиста, није нарочита реткост да се чује како понеки наш школован и образован човек употреби гл. *извинити* (*се*), и то сасвим спонтано, у облику који се граматички не гради од његове основе *-(н)и-*, већ од глаголске основе на *-не-* одн. на *-ну-*. Ја сам не једанпут чуо такве облике овог глагола и узгред сам их забележио у већем броју, али за ову прилику биће доста да наведем два-три: Кад га видим, *извинућу* му се; — Могли сте бар да се *извините*; — *Извинуо* сам га што није дошао на предавање.

Кад је тако у говору, онда није чудо што се то налази и у делима која су иначе писана књижевним језиком, што је за нас, разуме се, као податак за ову језичку особину од веће вредности. То показују ови примери:

— Уморан од пута — *извину се* ностромима, који га све до врата од авлије испратише („Срп њ“ год. III, 1904, Дубровник, 147); — ...Не пристанем ли, бијаше ми дакако тешко *извинути се* професору (Аугуст Шеноа, Приповијести VI, Загреб, 1933, 16); — Ако се не повучеш и *извинеш*, јао си га теби (Хрватско коло књ. XV, Загреб, 1934, 233); — Дубровчани су брзо похитали да му *се извину* и покушали да се оправдају... (Др Р. М. Грујић, Споменик LXVI раз. II, 1926, 22); — Неодржана реч и недолазак велика је срамота, и такав *се* мора како било *извинути* и оправдати... (Срп. етн. зб. XLIV, 307); — *Извинуо се* што није могао дуже да остане (Вечерње новости, Београд, 1 нов. 1955, 4).

Пример: — Позвао ме и тражио да *се извинем*... Како то изгледа? Треба да *се извиним* човеку који ме је минут раније без разлога оборио (Спорт, 10 мај 1956, 2) — у коме је, као што видимо, одмах после некњижевног презентског облика на *-не-* (*извинем*) употребљен исти тај облик с примарном основном глагола, тј. с основном на *-(н)и-*, који је данас, у књижевном језику, једино исправан, — очигледно одаје једно језичко осећање у тренуцима када је оно само јако поколебано у овом правцу.

Што се тиче речника нашег савременог књижевног језика, у свима њима је, као што то уосталом треба и очекивати, гл. *извинити* (се) забележен само у том облику, са *-нити* у инфинитиву и *-ним* у презенту. Међутим, оно што у том смислу доноси историски речник Југославенске академије није без интереса за ово питање. Зато је потребно рећи нешто о томе. Наиме, у овом се речнику глаголска реч *извинити* упућује на именицу *извињење* где стоји да није потврђена, док се ова глаголска именица, чије се значење одређује као „дјело којијем се извини (оправда, опрости, изговори)“, нађена само у једнога писца XVIII в. Али то није све. Обрађивач речничке грађе П. Б у д м а н и за гл. *извинути*, *извинем* износи под 1. његова значења: „навинути, ипчашити, уганути“, а под 2. исту реч упућује на имперфективни гл. *извиновљавати*. за који каже да је начињен према перфективном *извинути*, чије значење затим одређује међу заградама глаголом и з г о в о р и т и у смислу „извадити говорењем“. По свему је јасно да ово *извинути* није ништа друго до глагол *извинити*. узет у таквом облику. Његова специјална семантика, и у Будманијевом одређивању, садржи се у семантици овога глагола, а с друге стране, она је сасвим изван системе значења старог нашег глагола *извинути*. Према томе, при регистрацији таквог, новог *извинути* Будмани је узео у обзир само његову формалну страну и тиме га је одвојио од речи коју уствари претставља у измењеном облику. Да ли је сада сáм он, који је пореклом био Дубровчаџин, носио у свом осећању гл. *извинути* место *извинити*, или је имао у сазнању да су га и тада неки покатак тако употребљавали или је, најзад, можда могућно и једно и друго — то стоји као питање.

Јасно је да се у свим овим и оваквим облицима глагола *извинити* (се), у којима је глаголска основа на *-не-* одн. на *-ну-*, огледа онај исти појав који је констатован у промени неких наших глагола на *-нити*. У вези с тим треба одмах и пре свега рећи да се такви његови облици, колико сам запазио, могу чути или наћи написани првенствено и најпре код оних који су из свог завичајног говора понели те глаголе, глаголе на *-нити*, са променом по III врсти. У поменутом чланку истакнуто је да је овај појав захватио оне сложене глаголе чији глаголски делови претстављају извесне више или мање јединствене морфолошко-лексичке целине јер сами не живе више пуним животом. Зато су они остали с те стране мор-

фолошци недовољно заштићени и као такви били су припремљени да се на њих пренесе и спољашње обележје перфективности — основе на *-не-* / *-ну-*, пошто су се завршетком 3 л. множ. презента већ били изједначили с глаголима који *-не-* / *-ну-* имају ако не увек у изворном а оно свакако у врло старом облику. Глагол *извинити* (*се*) пружа много више од тога. Он, прво, својим обликом не садржи уопште таква два дела јер простог глагола *винити* (*се*) нема у нашем језику, и зато се ни толико не осећа као сложен; и друго, он је у говорима с наведеном особином гласовно постао потпуно једнак с домаћим глаголом *извинути*, који затим, нема сумње, и сам може утицати да се такав облик речи брже шири и код овог страног глагола.

Б. Милановић